

Educar: un compromís amb la memòria

Maria López-Dóriga de Dalmau

José Manuel Esteve. *Educar: un compromiso con la memoria*.
Barcelona, Octaedro, 2010.

Sembla que en el discurs de l'educació postmoderna triomfa l'ideal de llibertat. Si prenem els projectes dels centres educatius no és estrany llegir objectius com ara: Crear homes i dones lliures; fomentar l'esperit crític, etc. De fet, tant en la LOGSE (1990) com en la LOE (2006), que regulen l'educació no universitària, s'estableix la llibertat com un dels valors democràtics que guiarà la tasca pedagògica a les escoles. En el primer capítol de la llei vigent s'estableixen els principis educatius. Un d'aquests parla, en concret, de la transmissió i posada en pràctica de valors que afavoreixin la llibertat personal, la responsabilitat, la ciutadania democràtica, la solidaritat, la tolerància, el respecte i la justícia, etc. Aquesta idea ja venia de la legislació anterior en la qual s'establí, també com a principi, una «formació en el respecte dels drets i les llibertats fonamentals i l'exercici de la tolerància i la llibertat dins dels principis democràtics de convivència»¹.

El triomf d'aquesta teoria de l'educació suposa, segons el parer de molts professionals del camp de l'ensenyament, un avenç pedagògic, i alhora una major complexitat pel que fa a la tasca educativa. En la pedagogia totalitària hi havia uns trets característics que regulaven el fet pedagògic: una metodologia molt rígida, veritats absolutes, l'acompanyament del

fet pedagògic mitjançant una simbologia (sovint religiosa i política) que oferia una mena de receptes pedagògiques als mestres. Tanmateix, per tal de dur a terme una pedagogia alliberadora, calia una reflexió que anés al fons de l'essència de l'educació i que permetés replantejar la metodologia, allò que fonamentava el quefer pedagògic.

En aquest sentit, José Manuel Esteve (1951-2010) va dedicar el seu darrer llibre a reflexionar al voltant de com podem educar els nostres educands per tal que esdevinguin éssers lliures. Per fer-ho, l'autor veia clar que calia un treball teòric que ens ajudés a definir amb tots els seus matisos els dos conceptes que cal articular per tal de formar homes i dones lliures: educació i llibertat.

Esteve va establir uns criteris molt concrets que ens permeten poder distingir un procés educatiu o formatiu en relació a un procés de condicionament, ensenyament, adoctrinament... Aquests criteris tenen a veure amb el contingut, la forma, l'ús que es fa del coneixement i el criteri d'equilibri entès com un estàndard desitjable. Atenent aquests criteris, si som objectes d'un procés de formació, podem interioritzar esquemes conceptuals propis i aplicar-los utilitzant els raonaments i els principis científics o tècnics necessaris en aquella acció. A més, també podem organitzar la informació segons aquest esquema i això ens permetria trobar solu-

(1) LOGSE, tit. Preliminar, Art I, 1.2.

cions a l'encarar situacions noves. Aquest aprenentatge ens permet contemplar el món amb una visió diferent, utilitzant continguts apresos amb idees pròpies i, per tant, contemplar-lo amb més llibertat.

La formació consisteix en aquest salt qualitatiu en el que el coneixement s'organitza, permetent-nos utilitzar els continguts que s'han après amb idees pròpies incorporant-les a la nostra forma personal d'entendre el món o d'entendre'ns a nosaltres mateixos. (Esteve, 2010, p. 48).

L'educació afegeix a tot aquest procés (i filosofia) un component: el criteri moral. Sembla clar que el fet de tenir unes eines i unes estratègies que ens permetin afrontar una problemàtica no garanteix que en fem un ús ètic. Tal i com Esteve exemplifica, pot haver-hi persones que apliquin la seva intel·ligència i el domini de la tècnica per atracar un quiosc. Els dos criteris característics de l'educació són el de contingut –que estableix la moralitat de quelcom– i el d'equilibri –relacionat amb la voluntat i la coherència. Per això, mitjançant un procés educatiu volem arribar a perfeccionar l'home en l'àmbit moral. Rere aquesta visió hi ha tota una discussió sobre què és allò desitjable, però el simple fet d'abordar aquesta controvèrsia ja ens situa en una dimensió moral i, per tant, educativa. Així doncs, segons Esteve:

El concepte educació implica sempre una referència al component utòpic de «perfecció», la discussió del qual ens introdueix inevitablement a la utilització de criteris morals. (p. 50).

En definitiva, a diferència de la formació, l'educació treballa el criteri de la moralitat.

Segons el model educatiu que el professor Esteve va defensar, els educadors es reserven el dret d'influir els seus alumnes en aquells valors que consideren apreciables. Per ell, educar és un compromís amb la història; hi ha valors que es poden defensar sense desenvolupar una

reflexió filosòfica, ja que la pròpia experiència ens pot fer treure conclusions. Per això ell creu que la tasca de l'educador és iniciar-los en aquells valors que considera apreciables, esperant que l'educand s'il·lusioni per nous camps o descobreixi la realitat des d'una altra perspectiva (p. 98). Tot i així, el contingut mai no és imposat. L'educador posa la saviesa al servei de l'alumne i exerceix allò que en paraules de Marsal, citat per Esteve, entenem com a una autoritat alliberadora:

[...] aquella en la que la persona que sap més, posa la seva saviesa al servei dels altres; mentre que autoritat esclavitzant és l'abús de la superioritat per a manipular als altres en benefici propi. (p. 139)

És clar que molts professionals de l'educació entrarien en divergència amb aquest plantejament. Hi ha molta polèmica al respecte. Posant un exemple un xic radical, podem apel·lar a Jacotot, la teoria pedagògica del qual queda reflectida en el llibre *El mestre ignorant* de Jaques Rancière. Segons ell només el mestre que no sap, que és ignorant, pot dur a terme una pedagogia emancipadora, ja que el saber d'una autoritat com pot ser el mestre esdevé una dependència per a l'alumne.

Existeix embeneïment allà on una intel·ligència està subordinada a una altra intel·ligència [...]; es pot ensenyar allò que s'ignora si s'emancipa a l'alumne, és a dir, si se l'obliga a utilitzar la seva pròpia intel·ligència ([..]); qui ensenya sense emancipar atonta. I qui emancipa no s'ha de preocupar d'allò que l'emancipador ha d'aprendre. Aprendre allò que vulgui, potser res.²

Tanmateix, retornant a la idea d'educació alliberadora que va defensar José Manuel Esteve, allò que fa lliure l'individu –recollint una idea d'Aristòtil que l'autor

(2) Rancière, J.: *El maestro ignorante*. Barcelona, Laertes, 2003. Les cites es troben a les pàgines 22, 25 i 28, respectivament.

expressa mitjançant un joc de paraules— és poder deliberar:

De-liberar; es decir, a liberar nuestras decisiones de las presiones ajenas, dedicando un tiempo previo a la reflexión, a pensar antes de actuar. (p. 17)

La tasca d'incorporar aquesta filosofia a tota la composició pedagògica és un treball d'allò més complex. De fet, en innumerables ocasions s'ha plantejat i replantejat el paper que té la llibertat en la nostra vida. Tots nosaltres naixem en un entorn molt determinat i amb uns trets genètics que condicionen la nostra existència, fins a un punt que no podem concretar. Tenim una visió, una mirada paradigmàtica molt reduïda mitjançant la qual observem el món, el comprenem i hi interaccionem. Des d'aquest punt de vista, podem justificar la tasca educativa com allò que ens permet eixamplar una mica aquesta mirada.

Entenem que un treball pedagògic determinat pot ajudar o no que l'ésser humà pugui triar veritablement quin estil de vida vol portar prenent tot de decisions tant micros com macros, que responguin a la voluntat íntima del subjecte que ha pogut formar-se una identitat.

Com veiem en el mite d'Ulisses, l'heroi vol arribar a Ítaca però l'adverteixen que en mig del viatge hi ha unes sirenes que el poden captivar amb el seu cant. Li diuen que el sol fet de sentir aquell cant, el farà baixar del vaixell per quedar-se amb les sirenes. Demana als seus tripulants que el lliguin al pal major i que per molt que supliqui marxar amb les sirenes no el deixin lliure. És realment lliure Ulisses quan opta per lligar-se a un pal?

Remetent-nos a la indicació anterior d'Aristòtil, allò que ens dur a pensar que Ulisses pot ser lliure és la reflexió prèvia que ha dut a terme. La metàfora de l'elecció d'Ulisses ens fa pensar que pot-

ser deliberar no es tant fàcil, que potser nosaltres sols davant el món no som capaços de triar, que a vegades ens calen eines, estratègies que ens permetin fer eleccions lliures. I, segons el meu parer, en aquesta educació per a la deliberació s'arriba a la gran complexitat pedagògica.

Allò que defensà Esteve és que per dur a terme aquesta deliberació cal donar unes eines, allò que els progenitors consideren com a valuós per la seva experiència al llarg de la vida, aquesta «memòria» amb la que els educadors tenen un compromís. Això ajudarà els infants a rebre allò que necessiten i a poder arribar a una vertadera autonomia després de la seva adolescència.

Tanmateix, en els darrers anys s'han estès diversos relats educatius que, tot i ser legitimats per aquesta idea de llibertat per l'individu, han derivat cap a diferents direccions. Val a dir que també s'han servit d'un mètode pedagògic molt allunyat de la proposta d'Esteve. L'autor explica detingudament allò que ell anomena «l'ideal d'educació com a lliure desenvolupament» (p. 87). Segons el professor Esteve aquest plantejament educatiu s'entén en un context en el qual aquells qui tenen el rol d'educadors han rebut una formació disciplinària i sovint autoritària. Els educadors volen fugir d'allò viscut i sovint van a un extrem, pensant que la no intervenció adulta i el consentiment dels desitjos de l'infant respecta la seva llibertat. Per Esteve, aquest tipus de plantejament pedagògic no forma éssers lliures. El gran error és la falta de distinció entre desitjos i necessitats de l'infant. Diu Esteve que un model fonamentat per la no intervenció dels adults produeix adolescents capriciosos i sense el més mínim coratge per enfrontar les dificultats, realitzar esforços a llarg termini o superar el fracàs i la frustració.

Veiem, doncs, que sembla que la llibertat esdevé la fita educativa des de molts àmbits. El concepte amaga tal complexitat que ens fa molt difícil concretar una metodologia pedagògica que estigui a l'alçada d'aquesta finalitat alliberadora.

Malgrat tot, les paraules que ens deixà José Manuel Esteve, en forma de testament pedagògic, ens semblen encoratjadores en el sentit que ens oferí una profunda reflexió –que acompanyà amb exemples sobre pràctiques pedagògiques reals– sobre diferents elements que alimenten el fet educatiu i que determinen el sentit que pot prendre un fer pedagògic.

Si d'alguna manera podem resumir allò que en essència fa que, segons el professor Esteve, puguem parlar d'una educació alliberadora, podríem dir que cal aconseguir un equilibri entre la relació subjecte-objecte i una relació subjecte-subjecte. L'infant, d'alguna manera, és objecte de l'acció educativa, però, al mateix temps, cal respectar la seva llibertat.